

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Юлія Пінігіна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

Статтю присвячено актуальній проблемі – формуванню нової системи цінностей у старшокласників. Ця проблема зумовлена тим, що учні старших класів є носіями майбутнього, і вибір ними цінностей багато в чому визначає це майбутнє, сприяє конструюванню власного сенсу життя. З огляду на це, схарактеризовано психолого-педагогічні особливості старшого шкільного віку та особливості формування цінностей у старшокласників. Акцентовано на ролі сім'ї та школи в процесі виховання та формування нової системи цінностей. Доведено, що формування нової системи цінностей в учнів старших класів є надзвичайно важливим процесом і предметом пильної уваги та різнопланового вивчення.

Ключові слова:

старший шкільний вік; цінності; система цінностей; сім'я; школа; освіта.

Аннотация:

Пинигина Юлия. Формирование системы ценностей у учеников старшего школьного возраста: теоретические аспекты.

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме – формированию новой системы ценностей у старшеклассников. Отмечено, что эта проблема обусловлена тем, что ученики старших классов являются носителями будущего, и выбор ими ценностей во многом определяет это будущее, способствует конструированию собственного смысла жизни. Исходя из этого, охарактеризованы психолого-педагогические особенности старшего школьного возраста и особенности формирования ценностей у старшеклассников. Особое внимание уделено обоснованию роли семьи и школы в процессе воспитания и формирования новой системы ценностей. Доказано, что формирование новой системы ценностей у учащихся старших классов – чрезвычайно важный процесс и предмет пристального внимания и разнопланового изучения.

Ключевые слова:

старший школьный возраст; ценности; система ценностей; семья; школа; образование.

Resume:

Pinihina Yuliia. Formation of the system of values in high school students: theoretical aspects.

The article is devoted to the current problem - the formation of a new system of values in high school students. It is noted that this problem is due to the fact that high school students are the bearers of the future, and their choice of values largely determines this future, contributes to the construction of their own meaning of life. The article examines the characteristics of psychological and pedagogical features of senior school age and the peculiarities of the formation of values in high school students. Particular attention is paid to justifying the role of family and school in the process of education and the formation of a new system of values. It is concluded that the formation of a new system of values in high school students is an extremely important process and the subject of close attention and diverse study.

Key words:

senior school age; values; value system; family; school; education.

Постановка проблеми. Сучасний якісний інформаційно-економічний стан суспільства загострює потребу в більш ретельному пізнанні особистості. З огляду на це, виникає необхідність допомогти старшокласнику стати суб'єктом власного життя, реалізувати прагнення до самовизначення, самореалізації, самовдосконалення, оволодіти культурою спілкування, поведінки та сформувати нову систему життєвих цінностей.

Проблема формування нової системи цінностей старшокласників зумовлена тим, що вони є носіями майбутнього, і вибір ними цінностей багато в чому визначає це майбутнє, сприяє конструюванню власного сенсу життя. Саме цей вік багато науковців вважають чутливим для формування нових цінностей і стійкого розвитку особистості, що сприяє становленню світогляду та ставленню до оточення. Життєві цілі старшокласників визначають їхню поведінку, ставлення до навколишнього світу, впливають на ухвалення рішень щодо свого майбутнього, напрямку навчання тощо. Це час, коли старшокласники намагаються визначити, що для них є цінним у житті, і відповідно до цього визначають цілі,

свідомо продумують шляхи їх досягнення, шукають сенс життя.

Усе це робить проблему формування нової системи цінностей старшокласників не просто актуальним завданням, а й соціально значущою характеристикою навчально-виховного та пізнавального процесу, взаємодії школи та сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для наук, що вивчають людину і суспільство, проблеми, пов'язані з людськими цінностями, є найважливішими. На думку А. Голуб, це зумовлено насамперед тим, що «цінності слугують інтегративною основою як для окремої особистості, так і для будь-якої соціальної групи, нації й людства загалом» [5, с. 53].

Проблема формування системи цінностей у старшокласників завжди актуальна в дослідженнях філософів і педагогів. Цій проблемі присвячені праці Б. Ананьєва, А. Бодальова, В. Бочарової, А. Волохова, Л. Виготського, І. Кона, О. Леонтьєва, Б. Ломова, А. Мудрика, Н. Нікандрова, А. Петровського, В. Риндак, М. Рожкова, С. Рубінштейна, Ф. Терегулова, Є. Юдіна, які розкрили сутність ціннісних орієнтацій.

Вивченням особливостей старшого шкільного віку займалися Л. Божович, Р. Бернс, Ш. Бюлер,

І. Дубровіна, Е. Еріксон, М. Кле, О. Клімова, І. Кон, С. Кривцова, К. Левін, Л. Матяш-Заяць, О. Мудрик, М. Обозов, Ю. Орлов, Ж. Піаже, С. Походенко, А. Прихожан, Х. Ремшмидт, О. Соколова, Г. Цукерман та інші.

Вагоме значення в аспекті нашого дослідження також мають роботи Н. Басова, О. Газмана, А. Журкіна, І. Іванова, В. Караковського, Р. Литвака, А. Мудрика, В. Семенова, В. Сухомлинського, А. Цегельника, у яких порушуються питання формування цінностей особистості в різних сферах життя та діяльності, у соціокультурному середовищі.

Аналіз робіт науковців дав змогу нам констатувати, що ціннісні орієнтації – це відносно стійке, соціально зумовлене, вибіркоче ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних благ та ідеалів. В основі ціннісних орієнтацій – певна система цінностей, сформована в процесі виховання.

Людині властиве ціннісне сприйняття світу. До будь-якого явища навколишньої дійсності вона ставиться, спираючись на власну думку. Тому важливо вже зі старшого шкільного віку формувати систему цінностей, від яких залежатиме сенс і спосіб життя людини.

Сьогодні змінюється образ світу, по-іншому визначається місце людини в ньому. Молодь відмовляється від звичних стереотипів, прагне набути тих якостей, які могли б стати їй у нагоді в ринкових умовах, відбувається переоцінка цінностей. У старшому шкільному віці починається професійне й життєве самовизначення: старшокласники починають вибирати собі професію і шукають шляхи для її здобуття. Їхня навчальна діяльність, зумовлена професійною орієнтацією, націлена на майбутнє.

Соціально-економічна ситуація в країні за останні роки кардинально змінилася, змінився світ, у який входить підліток. Іншими стали цінності й норми, моделі поведінки. З огляду на це, особливо гостро постає питання формування нової системи цінностей у старшокласників.

Формулювання цілей статті. Мета статті: схарактеризувати психолого-педагогічні ознаки старшого шкільного віку й особливості формування нової системи цінностей у старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Цінності є частиною мотиваційної сфери особистості; вони регулюють поведінку та пронизують усе життя людини, визначають провідні мотиви, життєві цілі й загальні світоглядні орієнтири. Цінності не є впорядкованими, незмінними, їх перебудова, переосмислення й переформування цілком можливі. Тому нині головним завданням освіти є виховання та формування нової системи цінностей в учнів старших класів.

Старший шкільний вік, або рання юність, охоплює вікові межі від 14 до 17 років, що відповідає віку учнів 8-11-х класів загальноосвітньої школи. Цей віковий період один із найсприятливіших у становленні людини як особистості, адже в цей час відбувається усвідомлення свого життя загалом, осмислення загальних законів світобудови, оцінювання реального конкретного світу та формування нової системи життєвих цінностей. У педагогіці саме старший шкільний вік розглядається як час інтенсивного формування світогляду, оціночних суджень, моральної сфери особистості молоді людини, її переконань та ідеалів.

На цьому етапі чітко простежуються два напрями в діях старшокласників: прагнення до спілкування, що дає змогу за допомогою суджень інших перевірити свої погляди й оцінки, і прагнення до відособленості, щоб зосередитися на власних думках, почуттях, діях. У період ранньої юності, завдяки соціально-психологічній природі цього віку, складається створений своїми уявленнями й знаннями спосіб життя. Він стає зразком для повсякденної реальності, моделлю для вже розпочатої побудови власного життя. Тому надзвичайно важливим завданням є активізація духовних цінностей у старшокласника для створення ідеального уявлення.

Старший шкільний вік – це не тільки перехідний вік у плані фізіологічного розвитку, а і якісно новий етап морального й соціального становлення особистості, коли на зміну почуттям захищеності, безтурботності приходять самостійність, особиста відповідальність за свої слова й поведінку. Допомогти старшокласникам розвинути ці соціально значущі якості особистості – одне з найважливіших завдань сім'ї та школи.

У дитини в старшому шкільному віці зазвичай відбувається переорієнтація цінностей. Підліток прагне зайняти нову соціальну позицію, що відповідає його потребам і можливостям. Водночас соціальне визнання, схвалення, прийняття у світі дорослих і однолітків стають для нього життєво необхідними. Лише їх наявність забезпечує переживання підлітком почуття власної цінності [7, с. 62]. Саме тому важливість формування цінностей у старшокласників визначається тим, що вони, як граничні вищі смисли людського життя, виконують функцію регуляторів поведінки, охоплюють всі сторони людського буття, входять в національні цінності, цінності сім'ї, праці, освіти, суспільства. Особливістю цінностей є те, що вони соціальні за своєю природою, але індивідуальні за формами вираження.

Формування особистості передбачає становлення певної системи індивідуальних цінностей людини. На думку С. Рубінштейна, наявність цінностей є вираженням небайдужості людини до світу, що виникає зі значущості різних сторін, аспектів світу для людини, для її життя [10]. Розглядаючи ціннісні орієнтації сучасних старшокласників, важливо визначити, які фактори зумовлюють їх розвиток.

Особистість учнів старшого шкільного віку формується не сама собою, а в навколишньому середовищі. Особливо важливою при цьому є роль малих груп, у яких дитина взаємодіє з іншими людьми. Насамперед це стосується сім'ї. На процес формування у дитини нової системи цінностей впливають ступінь згуртованості сім'ї, близькість між батьками й дітьми, характер взаємин між братами і сестрами, стиль сімейного керівництва [6, с. 47].

У системі цінностей необхідно приділяти увагу вихованню в молодого покоління поваги й відповідального ставлення до сім'ї, розуміння цінності сім'ї для особистісної самореалізації людини, значення сім'ї як основи будь-якого суспільства і держави. Соціальний інститут сім'ї є головною умовою збереження традицій і підтримки культурної спадкоємності в історії народу.

Формування цінностей у кожної людини відбувається індивідуально й залежить від оцінки фактів свого життя за значенням, що й реалізує її ціннісне ставлення до світу. Цінністю для людини є те, що має певну значущість, особистісний або суспільний сенс. Цінності об'єднуються в систему, яка змінюється з віком та через певні обставини життя [1].

У сучасному суспільстві невіддільним складником формування життєвих цінностей є освіта. Зауважимо, що освіта – це соціальний інститут, який сприяє демократичним змінам у суспільстві. За допомогою освіти здійснюється передача культури новим поколінням, відтворюються й трансформуються соціальні функції та статуси, зокрема функція інституту, завдяки якій здійснюється процес входження особистості в суспільство. Зазначена функція дає змогу надати цьому процесу контрольованого характеру.

Шкільна освіта є найбільшим простором для становлення особистості підлітка й важливим фактором формування нової системи цінностей. Сучасному старшокласнику складно орієнтуватися в пропонованих суспільством «цінностях». На наше переконання, у світі вже давно назріла криза ціннісної системи, що виявляється у падінні морально-етичних норм,

відсутності чітких правил, принципів, які характеризують спрямованість у діях і вчинках особистості. Тому змінилося ставлення до освіти, праці, близьких людей, сім'ї, до вибору життєвих цілей. Для старшокласника джерелом формування системи цінностей є цінності соціального оточення, зокрема школи. На думку О. Власенко, «школа повинна не тільки створювати сприятливі умови для опанування учнями основ наукових знань, а й формувати особистість школяра, розвивати його фізичні, розумові й духовні сили» [4, с. 244].

Школа, безперечно, є одним із найактивніших інститутів з виховання учнів. Ефективність її виховного впливу безсумнівна, адже школа впливає на молоде покоління в плані особистісного становлення. Л. Москальова вважає, що «у системі виховного впливу на формування культури молодої людини найважливішим є переорієнтація на максимальне впровадження інноваційних виховних технологій, залучення до української та світової культурної спадщини тощо» [9, с. 163].

Отже, як переконуємося, школа виконує не тільки освітню функцію, а й виховну, тому нині викликають інтерес питання ставлення старшокласників до правил і норм поведінки, прийнятих у школі, взаємовідносин з учителями й однокласниками, виникнення конфліктних ситуацій і розв'язання їх тощо.

Висновки. З огляду на викладений вище матеріал, можемо констатувати, що старший шкільний вік – це вік гострої допитливості, прагнень досліджувати світ, людські стосунки й суспільне життя. Нові соціально-економічні та політичні умови вимагають сумлінних, творчих людей, здатних до самовираження й розвитку. Тому формування нової системи цінностей в учнів старших класів є предметом пильної уваги й різнопланового вивчення. Дослідження цих питань особливого значення набуває в підлітковому віці, оскільки саме з цим періодом онтогенезу пов'язаний той рівень розвитку цінностей, який забезпечує їх функціонування як особливої системи, що чинить визначальний вплив на спрямованість особистості, її активну соціальну позицію.

Отже, цінності – це центральні особистісні новоутворення, що виражають свідоме ставлення до себе, до світу й суспільства. Вони визначають мотивацію поведінки підлітків. Нині цінності розмиті й зазнають суттєвих змін. Саме тому важливо, щоб між навчальним і виховним процесом була взаємодія. Потрібно, щоб батьки і педагоги здійснювали виховно-освітній процес в єдності виховних, освітніх і розвивальних завдань. Лише за таких умов старшокласники відчуватимуть певну психологічну готовність

до прийняття соціальної відповідальності, зможуть ухвалювати справедливі рішення,

робити правильний моральний вибір у складних ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Антоненко С. А. Поколение, застигнутое сумерками. *Новый мир*. 1999. № 4. С. 176–185.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
3. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості. Цінності освіти і виховання. *Науково-методичний збірник / за заг. ред. О. В. Сухомлинської*. Київ, 1997. С. 8–11.
4. Власенко О. Теоретичні основи формування громадянських цінностей старшокласників в освітньому просторі навчального закладу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2018. Вип. 58. С. 242–249.
5. Голуб А. М. Формирование ценностных ориентаций молодежи в процессе досуговой деятельности. *Сацьяльна педагогічна работа*. 2009. № 4. С. 53–57.
6. Корчагина Ю. И. Агрессивные дети. *Здоровье детей. Приложение к газете «1 сентября»*. 2008. № 2. С. 16–18.
7. Крутецкий В. А. Психология подростка. Москва: Просвещение, 1965. 314 с.
8. Москальова Л. Вплив діалогу світоглядно-духовних ідентичностей на культурно-освітній простір особистості. *Versus*. 2013. № 2. С. 83–86.
9. Москальова Л. Духовно-моральне виховання студентів у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2013. Ч. 1. С. 160–169.
10. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 258 с.

Відомості про автора:

Пінігіна Юлія Геннадіївна

pinigina200396@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: 10.33842/2219-5203-2020-1-24-106-109

Матеріал надійшов до редакції 15. 08. 2020 р.
Прийнято до друку 15. 10. 2020 р.

References

1. Antonenko S. (1999). The twilight generation. *The New World*, No. 4, 176–185. [In Russian]
2. Bekh I. (2008). Education of personality. *Kiev*, 848. [In Ukrainian]
3. Bekh I. (1997) Values as the core of personality. Values of education and upbringing. Scientific and methodical collection. *Kiev*, 8–11. [In Ukrainian]
4. Vlasenko O. (2018) Theoretical foundations of the formation of civic values of high school students in the educational space of the educational institution. *Psychological and pedagogical problems of rural school*. Issue 58, 242–249. [In Ukrainian]
5. Golub A. (2009) The formation of value orientations of youth in the process of leisure activities. *Social educational work*, No4, 53–57. [In Russian]
6. Korchagina Yu. (2008) Aggressive children. *Children's health*. September 1, No. 2, 16–18. [In Russian]
7. Krutetskiy V. (1965). *Psychology of a teenager*. Moscow, 314. [In Russian]
8. Moskal'yova L. (2013). The influence of dialogue of worldview and spiritual identities on the cultural and educational space of the individual. *Versus*, № 2, 83–86. [In Ukrainian]
9. Moskal'yova L. (2013) Spiritual and moral education of students in higher educational institutions. *Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University*. № 1, 160–169. [In Ukrainian]
10. Rubinstein S. (2003). *Being and consciousness. Man and the world*. SPb. Peter, 258. [In Russian]

Information about the author:

Pinihina Yuliia Hennadiivna

pinigina200396@gmail.com

Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine

doi: 10.33842/2219-5203-2020-1-24-106-109

Received at the editorial office 15. 08. 2020.
Accepted for publishing 15. 10. 2020.